

Leerkracht en logopedist: *samenwerking* in het taalonderwijs

MARGOT WILLEMSSEN

Binnen het cluster 2 onderwijs zijn zowel logopedisten als leerkrachten aan het werk. Beiden werken in dezelfde school, met dezelfde leerlingen. De manier waarop leerkracht en logopedist samenwerken is per school verschillend vormgegeven. Samenwerking tussen verschillende disciplines wordt vaak genoemd als een van de krachten van het speciaal onderwijs. Samenwerking is echter niet gemakkelijk en vanzelfsprekend. In dit praktijkonderzoek werd nagegaan hoe knelpunten in samenwerking opgelost konden worden. Op basis van bevindingen van een pilotstudie worden aanbevelingen gedaan voor succesvolle samenwerking tussen leerkracht en logopedist.

Aanleiding

Kentalis Talent is een cluster 2 school die onderwijs biedt aan dove leerlingen, slechthorende leerlingen en leerlingen met ernstige spraak-, taalstoornissen in de basisschoolleeftijd. Op deze school was er vraag en behoefte aan samenwerking tussen leerkracht en logopedist. Ook hier was de samenwerking niet vanzelfsprekend. De groepslessen die in het verleden binnen de klassen gegeven werden door de logopedist waren stopgezet omdat deze niet de gewenste samenwerking opleverden. Knelpunten die hierbij werden genoemd: de logopedist kon vaak onvoldoende uit de voeten met de groep leerlingen, de leerkracht was niet altijd bij de lessen aanwezig, er was onvoldoende sprake van een uitwisseling van kennis en vaardigheden tussen leerkracht en logopedist en er was te weinig transfer van de individuele logopedie naar de klassensituatie. Zowel de leerkrachten als de logopedisten misten de onderlinge samenwerking en waren overtuigd van de positieve gevolgen die effectieve samenwerking zou kunnen hebben op het onderwijs in de klas. Men was dus zoekende naar een passende samenwerkingsvorm. Deze vraag is opgepakt in dit praktijkonderzoek. Op basis van theorieën over samenwerkingsvormen werd een model geselecteerd. Dit samenwerkings-

model werd binnen de school uitgeprobeerd en het effect van de samenwerking op de leerkrachtvaardigheden werd gemeten.

Samenwerking versus coaching

De rol van de logopedist in het onderwijs verschuift meer en meer van individueel werken naar groepsinterventies in de klas. Binnen de position statement 'Logopedie in het cluster 2 onderwijs' (NVLF, voorjaar 2013) wordt samenwerking met en coaching van de leerkracht genoemd als een van de taken van de logopedist. Dit roept bij veel logopedisten de vraag op waar de scheidslijn tussen samenwerking en coaching ligt.

Bij coaching door logopedisten is er, anders van bij samenwerking, sprake van een hulpvraag van de leerkracht, die middels coachingsgesprekken aangepakt wordt. Bij coachingsgesprekken is het de uitdaging om als coach de leerkracht te begeleiden om zelf een antwoord of oplossing te vinden op de gestelde vraag.

Coaching en samenwerking zijn dus twee verschillende werkvormen, die naast elkaar kunnen worden ingezet binnen de school. Samenwerking kan schoolbreed worden

Foto's: Harm de Koon

ingezet om zowel leerkracht als logopedist vaardiger te maken, waardoor de leerlingen optimaal begeleid kunnen worden. Coaching kan daarnaast worden ingezet om specifieke vragen die bij de leerkracht spelen te beantwoorden. Coaching kan aansluiten bij de onderwerpen die tijdens de samenwerking aan bod komen, maar kan ook betrekking hebben op een heel ander onderdeel van het didactisch handelen.

COACHING BETEKENT DAT HET FUNCTIONEREN VAN IEMAND WORDT VERBETERD; SAMENWERKING IS GELIJKWAARDIGER

Binnen dit onderzoek is er gekozen voor samenwerking tussen leerkracht en logopedist, waarbij er geen sprake is van coaching. Leerkracht en logopedist worden gezien als inhoudelijk gelijkwaardige partners, die samen het onder-

wijs vormgeven. Door samen na te denken, te praten en onderwijs te geven, worden kennis en vaardigheden uitgewisseld. De logopedist draagt de vakkennis en vaardigheden rondom taalonderwijs over aan de leerkracht. Andersom kunnen de pedagogische en didactische vaardigheden door de leerkracht worden overgedragen naar de logopedist. Om te komen tot effectieve samenwerking is het voor zowel logopedist als leerkracht van belang om te beschikken over coachingsvaardigheden, zoals feedback geven en gespreksvoering.

De kracht van samenwerking

Logopedisten en leerkrachten beheersen vaardigheden die elkaar overlappen en aanvullen. Ze hebben beiden specifieke expertise, waarin ze van elkaar kunnen leren. Dit motiveert leerkrachten en logopedisten om aanpassingen te doen en (meer) te gaan samenwerken (McCartney, 1999). Het bundelen van deze krachten kan het onderwijs aan (zorg)leerlingen verbeteren (Weerdenburg, Bonder & Slofstra-Bremer, 2009). Samenwerking leidt tot meer holistisch kijken naar leerlingen en daardoor tot een aanpak die beter aansluit bij de ondersteuningsbehoefte van de

leerling. Leerlingen hebben hiermee betere toegang tot het onderwijs in de klas, verbeteren hun communicatieve vaardigheden en krijgen meer zelfvertrouwen. Professionals kunnen hun zorgen delen en elkaar ondersteunen in de begeleiding van leerlingen, waardoor de stress bij leerkrachten afneemt. Samenwerking tussen leerkracht en logopedist bevordert de transfer van vaardigheden die door de leerling tijdens de logopedie geleerd zijn naar de klassensituatie. En als laatste, samenwerking tussen leerkracht en logopedist heeft een positief effect op de woordenschatontwikkeling van leerlingen (Cirrin et al., 2010).

Samenwerking, vanzelfsprekend?

Binnen Kentalis Talent ziet zowel leerkracht als logopedist de meerwaarde van samenwerking. Toch is er een aantal knelpunten te benoemen waardoor deze samenwerking moeizaam tot stand komt.

Allereerst hebben leerkracht en logopedist een verschillende achtergrond en opleiding, waardoor zij verschillend naar leerlingen kijken (Friend, Cook, Hurley-Chamberlain & Shamberger, 2010). Leerkrachten zijn gewend zelf voor de klas te staan en hun lessen vorm te geven. Logopedisten daarentegen zijn opgeleid tot therapeut en begeleiden leerlingen meestal individueel. Ze hebben weinig kennis over klassenmanagement en het aansturen van een groep leerlingen. Samenwerken, door samen les te geven en samen in de klas aanwezig te zijn, is voor beide partijen spannend. Leerkracht en logopedist zijn niet gewend feedback te krijgen op hun handelen. Een ander knelpunt is het vinden van voldoende overlegtijd. Vaak is de werkdruk binnen de scholen hoog en zitten de roosters zowel onder als na schooltijd vol. Tijd vinden om samen voor te bereiden en na te bespreken is niet gemakkelijk. Voor leerkrachten kan het daarom verleidelijk zijn om juist niet gezamenlijk een activiteit met leerlingen uit te voeren, maar andere taken op te pakken, terwijl de logopedist lesgeeft. Wanneer er binnen de onderwijssetting geen tijd wordt gecreëerd voor voorbereiding, uitvoering en nabespreking wordt het doel van samenwerking voorbij gestreefd.

Voorwaarden voor succesvolle samenwerking

Samenwerking tussen leerkracht en logopedist is niet vanzelf succesvol. McCartney (1999), Bauer, Lyer, Bone & Fore (2010) noemen te volgende voorwaarden voor effectieve samenwerking:

- Tijd: om te komen tot goed overleg is het van belang structureel tijd in te plannen voor samenwerking.
- Ondersteuning vanuit het management: het management van de school zal het belang en de meerwaarde van samenwerking moeten inzien en ondersteunen. Wanneer het belang ervan wordt ingezien, zal er eerder tijd en ruimte geschepd worden om de samenwerking op te zetten en vorm te geven.
- Openheid, vertrouwen en gelijkwaardigheid tussen leerkracht en logopedist: door open te staan voor elkaars ideeën, problemen meteen bespreekbaar te maken, respect te hebben voor elkaar en te geloven in de deskundigheid van de ander, ontstaat er een goede basis voor onderlinge samenwerking.
- Eenduidigheid: de organisatie van en verwachtingen met betrekking tot de samenwerking moeten voor alle partijen duidelijk zijn. Wanneer de rollen helder zijn, hebben leerkracht en logopedist hetzelfde kader voor ogen en kunnen zij effectief samenwerken.

LEERKRACHT EN LOGOPEDIST: SAMENWERKING IN HET TAALONDERWIJS

- Relevantie: de gesprekspunten moeten zowel voor leerkracht als logopedist relevant en toepasbaar zijn.
- Informeren van ouders: ouders kunnen, zeker wanneer de logopedist meer in de groep en minder individueel met leerlingen gaat werken, het idee hebben dat hun kind minder specifieke hulp krijgt. Door ouders goed te informeren en de samenwerking te onderbouwen, kunnen ouders de voordelen ervan beter zien. Door goede afstemming tussen ouders en school, kunnen doelen, aanpak en taalaanbod op school en thuis beter op elkaar afgestemd worden. Ouders voelen zich beter betrokken en serieus genomen en leerkrachten weten meer over de thuissituatie, waardoor zij beter kunnen inspelen op de betreffende leerling.
- Taalmethode: door aan te sluiten bij de taalmethode die in de klas gebruikt wordt, kunnen doelen gemakkelijk worden gecombineerd en is de aanpak eenduidig.

Het samenwerkingsmodel: van theorie naar praktijk

Het doel van het praktijkonderzoek is om te komen tot een goed samenwerkingsmodel en de effecten van de samenwerking tussen leerkracht en logopedist inzichtelijk te maken. Er is gekozen voor co-teaching. Dit is een vorm van samenwerking die past binnen het kader van interdisciplinaire samenwerking. Binnen interdisciplinaire samenwerking integreren de betrokkenen alle informatie over een leerling en werken aan een gezamenlijk geformuleerd probleem van de leerling. Het handlungsplan wordt gezamenlijk opgesteld en uitgevoerd. Iedere discipline brengt zijn eigen deskundigheid mee en blijft verantwoordelijk voor zijn eigen vakgebied. Dit biedt hen de mogelijkheid om met en van elkaar te leren. Co-teaching geeft ruimte voor expertise overdracht tussen disciplines (McCartney, 1999). De logopedist werkt tegelijkertijd met

de leerkracht in de klas. Co-teaching kan op verschillende manieren worden vormgegeven. Binnen dit onderzoek is er gekozen voor het one teach-one observe model (Friend et al., 2010): een deel van de les wordt door de leerkracht

ER IS GEKOZEN VOOR CO-TEACHING ALS SAMENWERKINGSMODEL: LEERKRACHT EN LOGOPEDIST GAVEN SAMEN EEN TAALLES

gegeven (de logopedist observeert) en een deel van de les door de logopedist gegeven (de leerkracht observeert). Na afloop van de les wordt de uitgevoerde taalactiviteit samen geëvalueerd en wordt de volgende activiteit samen voorbereid. De samenwerking volgens het one teach-one

observe model is in de praktijk vormgegeven door leerkracht en logopedist één maal per week samen een taalles te laten geven. Daarbij geven zowel leerkracht als logopedist een deel van de les. De les duurt 45-60 minuten en wordt samen voorbereid.

Het one teach-one observe model biedt de mogelijkheid om tot uitwisseling en ontwikkeling van vaardigheden te kunnen komen. Modelling, coaching en scaffolding zijn belangrijke technieken om nieuwe vaardigheden te kunnen ontwikkelen (Hartas, 2004). Bij modelling wordt de expert geobserveerd tijdens het handelen in de praktijk. Met coaching wordt bedoeld dat leerkracht en logopedist elkaar feedback en handelingsadviezen geven. Scaffolding tenslotte betekent dat er een directe dialoog ontstaat tussen de betrokkenen, waarbij er gepraat wordt over het handelen. Door lessen samen voor te bereiden kunnen leerkracht en logopedist hun ideeën over de leerlingen en les met elkaar bespreken en elkaars gezichtspunt leren ken-

LEERKRACHT EN LOGOPEDIST: SAMENWERKING IN HET TAALONDERWIJS

nen (scaffolding). Door samen les te geven ervaren zowel leerkracht als logopedist dezelfde situatie en ontstaat er een gelijkwaardige samenwerking. Daardoor kunnen leerkracht en logopedist hun ervaringen gemakkelijk vanuit dezelfde beleving nabespreken. Door naar elkaar te kijken, staan leerkracht en logopedist model voor elkaar: de leerkracht laat de logopedist de vaardigheden zien die ingezet kunnen worden om een groep aan te sturen (modelling), de logopedist laat de leerkracht zien hoe de stappen in het taalonderwijs vormgegeven kunnen worden (modelling). Door de lessen na te bespreken ontstaat er voldoende mogelijkheid om elkaar feedback te geven en tot een afgestemde aanpak te komen (scaffolding en coaching).

Pilot samenwerking

In de pilot werkten de leerkracht en logopedist samen aan implementatie van de viertakt, een didactisch model voor woordenschatonderwijs (Van den Nulft en Verhallen, 2010). Het woordenschatonderwijs is zowel voor de leerkracht als logopedist van belang en relevant. Binnen de taallessen die samen werden gegeven stonden de lessen uit de methode 'Taaltrapeze' (CED-groep, 2004-2009) centraal. Om de lessen volgens de viertakt voor te bereiden, vulden leerkracht en logopedist vooraf aan de lessen het 'grondig voorbereidingsformulier' (van den Nulft & Verhallen, N.D.) samen in. Op dit formulier werd vastgelegd welke woorden leerkracht en logopedist zouden aanbieden en op welke manier deze aangeboden zouden gaan worden. Ouders zijn middels een brief geïnformeerd over het samen vormgeven en uitvoeren van de taallessen, zodat de vormgeving en het doel voor hen duidelijk was. Binnen het onderzoek is gedurende zes weken in acht ESM-groepen het samenwerkingsmodel getest. In het totaal namen acht logopedisten en acht leerkrachten deel aan het onderzoek. Het betrof een groep 3, twee groepen 4, een groep 5, een groep 6, twee groepen 7 en een groep 8.

Resultaten pilot

Om de effecten van de samenwerking in kaart te brengen is er gekeken naar de ervaring van de betrokken leerlingen, leerkrachten en logopedisten middels zelf ontworpen vragenlijsten. De vragenlijsten werden voor en na de samenwerkingsperiode afgenomen door de onderzoeker.

De effecten van de samenwerking en de viertakt volgens de leerlingen

De leerlingen merken duidelijk verschil in de werkvormen voor en tijdens het traject. Ze noemen hierbij dat tijdens het traject meer spelletjes en ander soort oefeningen zijn aangeboden en dat er gewerkt werd met woordwebben. Deze spelletjes en oefeningen zijn ingebracht vanuit sug-

gesties die de viertakt biedt en vanuit werkvormen die de logopedist heeft ingebracht vanuit haar eigen kennis en ervaring. De oefeningen en woordwebben worden ook meteen door de leerlingen genoemd wanneer hen gevraagd wordt hoe ze alle verschillende woorden onthouden. Leerlingen geven aan deze werkvormen leuk te vinden. De uitleg van de leerkracht werd zowel voor als tijdens het traject als goed benoemd door de leerlingen. Woorden worden door leerkracht en logopedist op verschillende manieren uitgelegd, vanuit hun eigen referentiekader met de woorden. Deze uitleg vult elkaar volgens de leerlingen goed aan. De aangeboden woorden worden door de gezamenlijke input van leerkracht en logopedist ook vaker herhaald.

De effecten van de samenwerking volgens de leerkrachten en logopedisten

De tijdsinvestering

Het merendeel van de betrokken leerkrachten en logopedisten geeft aan maandelijks 30 tot 45 minuten te willen overleggen. Tijdens het traject is echter door bijna alle betrokkenen wekelijks 30-45 minuten overleg gevoerd. Vrijwel alle leerkrachten en logopedisten noemen in de gesprekken dat dit overleg erg intensief is en bijna niet in te passen is in de volle roosters.

Het samenwerkingsmodel

Zowel de leerkrachten als de logopedisten geven aan dat zij een open, prettige samenwerking hebben. De viertakt biedt

volgens de betrokkenen een duidelijk, omschreven kader om samen te werken. Vrijwel alle betrokkenen vinden de rolverdeling prima en ervaren een meerwaarde in zowel het samen voorbereiden als het samen lesgeven.

De inhoud van de samenwerking

Vóór het onderzoek bespreken leerkracht en logopedist vooral leerlinggerelateerde onderwerpen. Met betrekking tot het taal- en woordenschatonderwijs worden er nog weinig punten besproken, maar geven zowel leerkrachten als logopedisten aan dat zij dit wel meer zouden willen doen. Tijdens het samenwerkingstraject komt dit duidelijk op gang. Leerkracht en logopedist bespreken dan onderwerpen als werkvormen, methodieken, woorden selecteren en woordenschatonderwijs in het algemeen. Daarnaast is er tijdens de samenwerking aandacht voor organisatorische aspecten (verdeling tijdens de les, tijdspad), elkaar feedback geven en meer bredere onderwijsonderwerpen zoals klassenmanagement.

SAMENWERKING KOST TIJD MAAR

LEVERT VEEL OP

De logopedisten geven aan dat het voor hen veel nieuwe informatie tegelijk is: de nieuwe woordenschatmethodiek, het lesgeven en de samenwerking met de leerkracht. Vrijwel alle logopedisten en leerkrachten die deelnamen aan het onderzoek, zijn tevreden/zeer tevreden over de inhoud van de samenwerking en ervaren de samenwerking als erg waardevol. Voor het samenwerkingstraject startte, waren drie logopedisten neutraal en één leerkracht ontevreden over de inhoud van de samenwerking. De logopedisten zien zowel voor de leerlingen, de leerkracht als henzelf meerwaarde in de samenwerking. Zij geven aan dat leerkracht en logopedist van elkaar leren, het goed is om leerlingen in de klas te zien en om de transfer te kunnen maken tussen de verschillende situaties. De leerlingen reageren betrokken en enthousiast. Wel is het van belang dat er goed wordt gekeken naar de tijdsinvestering van de betrokkenen. De logopedisten geven bij voorkeur alle leerlingen uit de groep waarin de samenwerking plaatsvindt ook (individuele) logopedie, zodat zij alle leerlingen kennen en er gewerkt kan worden aan de transfer. In de toekomst zouden alle leerkrachten en logopedisten graag een vorm van samenwerking voortzetten. Daarbij moet er goed gekeken worden naar de intensiteit van de samenwerking, de combinatie van individuele logopedie met het werken in de klas en het tegelijkertijd samenwerken met meerdere leerkrachten en groepen. Zowel leerkrachten als logopedisten zien naast woordenschat nog

LEERKRACHT EN LOGOPEDIST: SAMENWERKING IN HET TAALONDERWIJS

andere onderwerpen waarmee zij samen aan de slag zouden kunnen gaan.

De effecten van samenwerking en de viertakt op de leerkrachtvaardigheden

In het onderzoek is ook gekeken welk effect het samen voorbereiden en uitvoeren van de taallessen aan de hand van de viertakt heeft op de leerkrachtvaardigheden. Daarbij is er gekeken naar die leerkrachtvaardigheden die van belang zijn voor het goed implementeren van de viertakt binnen de klas. In de begin- en eindmeting is daartoe tijdens een taalles die de leerkracht gaf een observatielijst ingevuld waarin de leerkrachtvaardigheden op het gebied van voorbereiden, semantiseren, consolideren en controleren (onderdelen van de viertakt) werden bekeken.

Op het gebied van semantiseren en consolideren werd er na de pilot periode een significante vooruitgang gevonden in de leerkrachtvaardigheden. Daarnaast was er overall per leerkracht een significante vooruitgang van de vaardig-

heden teruggezien. In het voorbereiden en controleren werd er geen significante vooruitgang gezien in de leerkrachtvaardigheden. Reden hiervoor zou kunnen zijn dat deze twee onderdelen ook minder aan bod komen in het voorbereidingsformulier dat gebruikt werd bij het voorbereiden van de lessen.

DE LEERLINGEN WAREN ENTHOUSIAST OVER DE LESSEN DIE SAMEN GEGEVEN WERDEN

Conclusie en discussie

De leerkrachten en logopedisten zijn erg tevreden over zowel de vorm als inhoud van de samenwerking. Ze zijn tot meer inhoudelijke uitwisseling gekomen en vonden het gekozen model toepasbaar. Daarbij plaatsen zij allen echter een grote kanttekening: de tijdsinvestering. Zeker voor

parttimers is wekelijks samenwerken volgens het gekozen model in de praktijk zeer moeilijk vorm te geven. Door echter de lessen samen voor te bereiden, vorm te geven volgens de viertakt en samen te geven, is er een significante verbetering in de leerkrachtaardigheden op het gebied van semantiseren en consolideren. De leerlingen zelf zijn enthousiast over de lessen die samen gegeven worden en ervaren het samen lesgeven als een meerwaarde. Het directe effect van de samenwerking op de woordenschatontwikkeling van de leerlingen is niet onderzocht, en

zou een mooi aanknopingspunt zijn voor vervolgonderzoek. Verder zou het zeker interessant zijn om te onderzoeken wat de effecten van samenwerking tussen leerkracht en logopedist (op de langere termijn) zijn en of de samenwerking ook effect zou kunnen hebben op andere gebieden (bijvoorbeeld zinsbouw of taaldenken).

Aanbevelingen voor succesvolle samenwerking in de praktijk

De voorwaarden voor succesvolle samenwerking die aan het begin van dit artikel genoemd werden, zijn in deze pilot bevestigd. Die voorwaarden worden hier aangevuld met aanbevelingen vanuit de ervaringen in het praktijkonderzoek.

- Er is 30 minuten voorbereidingstijd per les nodig en 45-60 minuten voor het uitvoeren van de les. Zeker wanneer de samenwerking nog in de implementatiefase zit, hebben leerkracht en logopedist tijd nodig om de lessen samen vorm te geven en te wennen aan de nieuwe werkwijze. Wanneer zij meer ervaring hebben opgedaan in het gezamenlijk voorbereiden en uitvoeren van lessen, zal de voorbereiding wellicht minder tijd (15 minuten) vragen.
- Voor optimale transfer tussen individuele logopedie en de klassensituatie behandelt de logopedist liefst alle leerlingen uit de betreffende groep. Op deze manier is de logopedist goed op de hoogte van de specifieke logopedische doelen van de betreffende leerlingen en kan zij deze gemakkelijk integreren in de lessen die in de klas plaatsvinden.
- Om te komen tot scaffolding en coaching is het van belang dat zowel leerkracht als logopedist coachingsvaardigheden ontwikkelen. Daarbij valt te denken aan bijvoorbeeld het toepassen van gesprekstechnieken en het geven van feedback. Door als leerkracht en logopedist vaardig te zijn in deze technieken, kan het optimale resultaat behaald worden uit de samenwerking.
- Het is belangrijk om te zoeken naar een goede balans tussen individuele logopedie en logopedie in de klas. Zowel leerkrachten als logopedisten benadrukken dat samenwerking een meerwaarde heeft, maar niet ten koste mag gaan van de individuele logopedie. Afhankelijk van de aard en ernst van de spraak-/taalstoornis zal er voor iedere leerling een passend aanbod gezocht moeten worden.

Correspondentiegegevens

Margot Willemsen is logopedist binnen Kentalis Talent. Het in dit artikel beschreven onderzoek is uitgevoerd in het kader van de Master SEN opleiding van Windesheim. Over het onderzoek werd eerder gepubliceerd in het tijdschrift *Logopedie* (Willemsen, 2013). Contactgegevens: m.willemsen@kentalis.nl.

Literatuurlijst

Arendlandman (n.d.). Gevonden op 19 april 2011, op <http://www.arendlandman.nl/2011/01/spreuken-quotes-en-citaten-over-samenwerken-ik-kan-spreken-over-samenwerking-maar-er-zijn-collega-sprekers-gespecialiseerd-zijn-in-synergie-door-samenwerken/>

Bauer, K.L., Iyer, S.N., Boon, R.T., & Fore, C. (2010), 20 Ways for Classroom Teachers to Collaborate With Speech-Language Pathologists. *Intervention in School and Clinic*, **45**, 333-337

CED-groep(2004-2009), **Taaltrapeze**. Amersfoort: Thieme Meulenhoff basis-onderwijs.

Cirrin F.M., Schooling, T.L., Nelson, N.W., Diehl, S.F., Flynn, P.F., Staskowski, M., et al., (2010). Evidenced-Based Systematic Review: Effects of Different Service Delivery Models on Communication Outcomes for Elementary School-Age Children. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, **41**, 233-264.

Friend, M., Cook, L., Hurley-Chamberlain, D., & Shamberger, C. (2010), Co-Teaching: An illustration of the complexity of Collaboration in Special Education. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, **20**, 9-27.

Hartas, D. (2004), Teacher and speech language therapist collaboration: being equal and achieving a common goal? *Child Language Teaching and Therapy*, **20**, 33-54.

McCartney, E. (1999). Barriers to collaboration. In E. McCartney (Ed.), *Speech/ Language Therapist and Teachers Working Together. A systems approach to collaboration* (pp 24-72). London: Whurr Publishers Ltd.

Nulft, D. van den, & Verhallen, M. (N.D.), **Semantiseren: grondig voorbereiden**. Gevonden op 29 mei 2011 op: http://www.rezulto.nl/pdf/semantiseren_grondig.pdf

Verhallen, M. (2009), **Meer en beter woorden leren**. Gevonden op 19 april 2011, op http://www.rezulto.nl/pdf/Broch_meer_beter_woorden_leren.pdf.

Weerdenburg, M. van, Bonder, F., & Slofstra-Bremer, C. (2009), **Veelzeggend. Speciaal onderwijs aan kinderen met ernstige spraak- en/of taalmoeilijkheden. De praktijk onttrafeld**. Leuven: Uitgeverij Acco.

Willemsen, M. (2013), Van samen werken naar samenwerken. *Logopedie*, **85** (1), 6-15.